

HUOM.! Tämä on alkuperäisen artikkelin rinnakkaistallennettu käsikirjoitusversio (final draft). Lopulliseen tekstiin on saatettu tehdä toimituksellisia muutoksia.

Viittausohje

Aaltonen, T., Henriksson, L., Tiilikka, T., Valokivi, H. & Zechner, M. 2016. Hoivasivistystä etsimässä – omaishoivan rajapinnat mielipidekirjoituksissa. Aikuiskasvatus 36 (3), 195–209.

SeAMK Toimisto

PL 412
60101 Seinäjoki

Käyntiosoite:
Kampusranta 11, Frami F
60320 Seinäjoki

puh. 020 124 3000
seamk@seamk.fi

SeAMK

P.O. Box 412, FI-60101 Seinäjoki
Finland

Street address:
Kampusranta 11, Frami F
60320 Seinäjoki

tel. +358 20 124 3000
seamk@seamk.fi

Hoivasivistystä etsimässä – omaishoivan rajapinnat mielipidekirjoituksissa

Tarja Aaltonen, Lea Henriksson Tiina Tiilikka, Heli Valokivi, Minna Zechner

Johdanto

Artikkeli kohdentuu hoivaan ja etenkin perheen ja läheisten antamaan vanhusten omaishoivaan siten, että hoiva tuodaan vapaan sivistystyön keskusteluihin. Yhteiskuntatieteilijöinä emme ole sisällä vapaan sivistystyön kentän keskusteluissa, mutta näemme kiinnostavia mahdollisuuksia uusille näkökulmille ja avauksille tähän suuntaan. Yhteistä niin hoivassa kuin vapaassa sivistystyössä on naisten merkittävä osallistuminen ja toimijuus (Valokivi & Zechner 2009; Lang 2010). Esittelemme artikkelissa käsitteen ”hoivasivistys”, joka on yhtä aikaa tutkimustuloksemme, mutta myös keskustelunavaus kansalaisia kouluttavien ja siten sivistämään pyrkivien instituutioiden suuntaan.

Hoivalla tarkoitetaan tässä artikkelissa kokonaisvaltaista huolenpitoa vanhasta ihmisestä, joka ei kykene selviytymään ilman apua jokapäiväisen elämän toimistaan (Sipilä 2003, 23). Omaishoivassa hoivan tarvitsija on perheenjäsen tai muu läheinen (Omaishoito 2016). Noin 1,2 miljoonaa suomalaista auttaa joskus omaisiaan, tuttaviaan tai ystäviään ja vakituisesti auttajana tai hoivaajana toimivia on arvioitu olevan Suomessa noin 300 000 (Kattainen ym. 2008). Heistä noin 60 000 tekee raskasta ja sitovaa hoivatyötä, mutta virallisia, omaishoidon tukea saavia yli 65-vuotiaita hoivaavia omaishoitajia on noin 30 000 (Sotkanet 2016). Omaishoidon tuen saajista kolme neljäsosaa on naisia ja naisomaishoitajista kolme neljäsosaa on iältään 40–79-vuotiaita (Ahola ym. 2014, 48).

Voidaankin todeta, että keski-ikäiset ja vanhat naiset huolehtivat ja kantavat päävastuun läheistensä hyvinvoinnista, usein palkkatyönsä rinnalla. Näiden naisten työvoiman uusintamisesta ja persoonallisuuden kehittämistä yhteiskunnan tulisi erityisesti huolehtia (Filander 2015, 51). Vapaan sivistystyön tarkoituksena onkin tukea yksilöiden persoonallisuuden monipuolista kehittymistä ja kykyä toimia yhteisöissä. Vapaana sivistystyönä järjestettävää koulutusta toteuttavat kansalaisopistot, kansanopistot, kesäyliopistot, liikunnan koulutuskeskukset ja opintokeskukset. Vuonna 2013 lähes miljoonasta vapaan sivistystyön koulutukseen osallistuvasta 70 prosenttia oli naisia (Vapaa Sivistystyö). Keski-ikäiset ja ikääntyneet naiskansalaiset ovat vapaan sivistystyön palveluiden suurin käyttäjäryhmä (Filander 2015, 51).

Tarja Lang (2010) jäsentää suomalaisen kansansivistyshistorian käsitemaailmaa. Aluksi oli kansanvalistus, jolla ymmärrettiin 1800-luvun lopulla vahvistunutta pyrkimystä kansakouluja käymättömien aikuisten tietojen ja taitojen lisäämiseen. Tätä tehtävää hoitivat kansanopistot, kansalais- ja työväenopistot, mutta myös kirjastot. Käsite kansansivistys viittaa J. W. Snellmanin korostamaan kansallishenkeen, jonka tavoitteena oli koko kansan

sivistäminen. Tämä on perinne, johon käsite vapaa sivistystyö kiinnittyy. (Lang 2010.) Sivistyessään yksilö kehittyi kriittiseksi ja itsenäisesti ajattelevaksi sekä samalla kyvykkääksi olemaan vuorovaikutuksessa toisten kanssa (Niemi 2011, 51). Filosofit Eero Ojanen (2013) korostaa, että sivistys ei merkitse vain yksilön henkistä kasvua, vaan koko yhteiskunnan muotoutumista, joten sivistys on yhtä aikaa yksilön omaa, yhteisöllistä ja yhteiskunnallista tietoisuutta. Aikuiskasvatuksen kentällä sivistystyötä on pidetty eräänlaisena demokratian kouluna, joka tukee kansalaisuutta (Turunen 2015, 38). Sivistys ja sivistystyö ovat osa yhteiskunnallisen toiminnan kulttuurista ja sosiaalista tilaa ja sen arvoja. Sivistys joko kannattelee tai kahlitsee riippuen siitä, miten se löytää paikkansa yhteiskunnan muutostilanteissa. (Ks. Pätäri ym. 2015, 7.) Puolueiden ohjelmissakin mainitaan, että sivistynyt yhteiskunta huolehtii heikoimmistaan (esim. Kokoomus 2015; Vihreät 2015).

Moni aikuinen hoivaa toista aikuista, vaikka siihen velvoittavaa lakia ei Suomessa ole. Teemanumeromme kehystarinan Sari Sairaanhoidaja edustaa tätä yleensä läheisiään hoivaavien joukkoa. Tarinan mukaan hän on 2010-luvulla keski-ikäinen hoiva-alan ammattilainen. Palkkatyönsä ohella hän hoivaa vanhempiaan, joilla on monenlaisia avun tarpeita. Omaishoidon lisääminen ja omaishoitajien tekemän työn arvon korostaminen muodostavan hallituksen yhden kärkihankkeen (Hallitusohjelma 2015), mutta on aiheellista kysyä riittävätkö kansalaisten voimavarat ja osaaminen tämän arvon kasvattamiseen. Kutsumme vastuunkantoa toisista ihmisistä esimerkiksi omaisten tarjoaman hoivan muodossa ”hoivasivistykseksi”. Kysymme artikkelissa, mitä hoivasivistys on ja pohdimme mistä se kumpuaa; sivistääkö, kouluttaako tai ohjaako jokin taho tai instituutio kansalaisia hoivaamaan omaisiaan? Pitäisikö jonkun kantaa vastuuta kansalaisten hoivasivistyksestä ja huomioida, miten sukupuolten välinen työnjako siinä käytännössä toimii? Hoivasivistyksen näkökulman avulla rakennamme keskusteluyhteyksiä omaishoivan ja vapaan sivistystyön välille.

Vapaan sivistystyön arvot ja ideaalit ovat yhteiskunnallinen eheys, tasa-arvo, aktiivinen kansalaisuus ja osallisuus (Laki vapaasta sivistystyöstä 632/1998, 1§, 2§). Tämä arvomaailma on sama kuin eettisen osaamisen ja vastuullisuuden periaatteissa, joita Opetushallitus (2014) peräänkuuluttaa vanhusten hoidossa. Kuolevaisuuden ja vanhuuteen usein liittyvän hoivan tarpeen tunnistaminen, tunnustaminen, salliminen ja hyväksyminen ovat lähtökohtia eettisesti kestäväälle vanhushoivalle (Hoppania ym. 2016). Niin sivistys, kuin oikeus hoivaan ovat kansalaisuuteen liittyviä sosiaalisia oikeuksia. Sosiaalisten oikeuksien avulla pyritään varmistamaan ihmisille mahdollisuus elää sivistynyttä elämää yhteiskunnassa vallitsevien normien mukaisesti, siten että esimerkiksi hyvinvointi, toimeentulo ja turvallisuus ovat taattuina elämän eri vaiheissa (ks. Marshall 1950). Hyvinvointivaltio instituutioineen nojaa vastavuoroisuuden, osallisuuden ja luottamuksen arvoihin, mikä takaa sosiaalisten oikeuksien toteutumista (Taylor-Gooby 2009, 3). Näistä syistä on perusteltua etsiä keskusteluyhteyksiä vapaan sivistystyön ja omaishoivan maailmojen välille. Väitämme myös, että nämä

molemmat maailmat liittyvät korostuneesti naiskansalaisten elämänpiiriin ja haasteisiin muuttuvassa yhteiskunnassa.

Artikkelimme aineistona on omaishoivaa käsitteleviä mielipidekirjoituksia, joissa hoivan ja sivistyksen teemat risteilevät. Teoreettis-menetelmällisenä lähtökohtanamme on sosiaalinen konstruktionismi, jonka mukaan kieli on toimintaa, joka kytkeytyy historiallisesti muuttuviin kulttuurisiin merkityksiin ja käytänteisiin. Merkitykset ja arvot sekä tulkinnat ovat kulttuurisesti rakentuneita, mutta myös uudelleen tulkittuja (Long 2001, 49). Norman Longin (2001) teorian käsitteet ovat konstruktioita, joihin kiinnitämme luentamme. Analyysitapaamme voi näin ollen kutsua teoriaohjaavaksi (ks. Saaranen- Kauppinen & Puusniekka 2006). Käsittelemme on, että mielipidekirjoitukset ovat osa yhteiskunnallisia käytäntöjä ja kamppailuja. Kieli, toiminta ja mielipiteen ilmaisut ovat yhteydessä toisiinsa. Ymmärrämme kielenkäytön toimintana, joka ei ole neutraalia, vaan ajassa ja paikassa tuotettujen neuvottelukamppailujen tulosta. Tuomme artikkelissa esiin, miten löysimme mielipidekirjoituksista uuden vanhusten hoivaa kuvaavan kulttuurisen esitystavan, hoivasivistysdiskurssin. Hoivan tunnistaminen sivistyksenä, joka koskee kaikkia kansalaisia voi lisätä ymmärrystä siitä, millaisia ovat käsittelemme hyvästä ja sivistyneestä hoivasta ja millaista hoivaa tulevaisuudessa tarvitsemme.

Hyvinvointivaltion hoivalupaus ja demokratiatehtävä

Hyvinvointivaltion ja sen instituutioiden vastuut määritellään lainsäädännössä ja erilaisin hyvinvointipoliittisin linjauksin, joilla pyritään ohjaamaan ihmisten toimintaa (Finch 1989, 8). Myös yhteiskunnassa vallitsevat perinteet ja vakiintuneet toimintatavat vaikuttavat lainsäädäntöön, politiikkaan ja yksittäisten ihmisten toimintaan (ks. Chambelayne & King 2000, 5–6). Yksilöiden ja virallisten instituutioiden toiminta ja vastuut nivoutuvat näin ollen yhteen monin eri tavoin (Zechner 2010).

Laura Kalliomaa-Puha ja Olli Kangas (2015) kutsuvat laein määriteltyä julkista vastuuta heikoimmista kansalaisista yhteiskunnan hyvinvointilupaukseksi tai hoivalupaukseksi. Tämä julkinen hoivalupaus määrittää sitä, millaista hoivaa ihmisellä on oikeus odottaa julkiselta vallalta (emt. 113). Hoivalupauksen sisältöä määrittävät perustuslaki ja sen tulkinnat, sekä kohdentuneesti sosiaali- ja terveyspalveluita määrittävät lait kuten sosiaalihuoltolaki (1301/2014) ja terveydenhuoltolaki (1326/2010). Hoivalupaus koskee koko kansaa. Samaan tapaan sivistys on ihmisyyteen kuuluva demokraattinen velvoite, joka kuuluu kaikille (ks. Atjonen 2015, 56). Sivistystyön kentällä kollektiivinen vastuu kansalaisuudesta ja kansalaisten tasapuolisesta sivistämisestä muun muassa koulutuksen keinon, määritellään demokratiatehtävänä, joka tukee yhteiskunnallista luottamusta ja auttaa ihmisiä kehittymään (Turunen 2015, 38, 42). Demokratiatehtävä ja hyvinvointilupaus on mahdollista ymmärtää sellaisina kansalaisuuden ulottuvuuksina, jotka nojaavat tasa-arvon eetokseen. Tasa-

arvon eetos perustuu pohjoismaisen hyvinvointivaltion ja kansansivistysperinteen universaaleihin oikeuksiin ja velvollisuuksiin.

Kansalaisjärjestöjen ja vapaan sivistystyön toimijoiden velvollisuutena on hoitaa demokratiatehtävää, mikä tarkoittaa sitä, että panostetaan kansalaisyhteiskunnan toimivuuteen edistämällä ja vaalimalla aktiivisen kansalaisuuden ja itsensä kehittämisen arvoja (ks. Pätäri ym. 2015, 8). Vapaalla sivistystyöllä tuetaan yksilöiden persoonallisuuden monipuolista kehittymistä ja heidän kykyään toimia yhteisöissä sekä varmistetaan kansanvaltaisuuden, tasa-arvoisuuden ja moniarvoisuuden toteutumista suomalaisessa yhteiskunnassa (OPM 2009, 14). Kansalaisopistot ovat vapaan sivistystyön ytimessä ja niiden tehtäväksi määritellään laissa (Laki vapaasta sivistystyöstä 1765/2009, 2§) tietoyhteiskunnan kansalaisvalmiuksien, hyvinvoinnin ja terveyden, monikulttuurisuuden ja kestäväen kehityksen edistäminen.

Hyvinvointilupaus tai hoivalupaus puolestaan velvoittaa kuntia, joiden tehtävänä on julkisrahoitteisten palvelujen järjestäminen ja laadun varmistaminen. Tästä kuntien vastuusta Suomessa vallitsee vahva yksimielisyys. Kuitenkin myös muilla toimijoilla, kuten vanhuksilla itsellään, heidän omaisillaan, kansalaisjärjestöillä ja vapaaehtoisilla, on hoivalupauksen suhteen velvoitteita, joskaan niitä ei ole kirjattu lakeihin. Esimerkiksi aikuisilla lapsilla tai puolisoillakaan ei ole lain määrittämää velvoitetta hoivaamiseen, puolisoilla tosin on elatusvelvollisuus. (Kalliomaa-Puha & Kangas 2015, 12, 99.)

Kansalaisten vastuuttaminen omasta terveydestään ja hyvinvoinnistaan sekä myös läheistensä pärjäämisestä on lisääntynyt markkinoistetussa yhteiskunnassa (Häikiö ym. 2011). Itsehoito, hoiva ja terveyden ylläpitäminen ovatkin uudenlaista kansalaisaktiivisuutta, jota kansanvalistajat ja vapaaehtoistyön verkostot tukevat. Karin Filander (2015, 45) nostaa keskusteluun kysymyksen siitä, muokataanko vapaata sivistystyötä tällä tavoin yhteiskuntapolitiikan instrumentiksi. Tällä hän tarkoittaa sitä, että pedagogisen hyvinvoinnin ideoilla haetaan vastauksia ongelmiin, joita sosiaali- ja terveydenhuollon niukkenevilla resursseilla ei enää pystytä hoitamaan tai paikkaamaan. Vaarana on, että vapaan sivistystyön arvot typistyvät tässä prosessissa valtion toimia täydentäväksi alihankinnaksi (Atjonen 2015, 61), jossa kasvatusta redusoidaan talouden välineeksi (Värri 2015, 92).

Hoivasivistyksen näkökulmasta on tärkeä pohtia miten nämä individualisoituvaa ihmiskäsitykseen ja yksin selviytymiseen (Atjonen 2015, 62) perustuvat aktiivisen kansalaisen elämäntapaohjeet huomioivat toisten avusta ja huolenpidosta riippuvaisten vanhusten hoivan tarpeet. Uusliberalistisen markkinapuheen ja toisista huolehtimista korostavan puheen välillä on käynnissä kamppailu, joka tapahtuu erilaisten puheavaruuksien ja elämämaailmojen rajapinnalla. Rajapinnan käsitteellä tarkoitetaan sosiaalista yhteyttä tai kohtaamisia eri elämämaailmojen, sosiaalisten kenttien tai sosiaalisten organisaatioiden välillä. Rajapinnat tulevat näkyviin

sosiaalisina epäjatkuvuuksina, jotka perustuvat toisistaan eroaviin ja kohtaaviin ristiriitaisiin arvoihin, intresseihin, tietoihin ja valtaan. (Long 2001.) Artikkelimme analyysi perustuu ajatukseen siitä, että hoivasivistys on paikannettavissa tällaisena puheavaruuksien rajapintana, jonka voi löytää muun muassa sanomalehtien mielipidekirjoituksista.

Aineisto ja rajapinta-analyysi

Jäljitämme mielipidekirjoitusten puheavaruuksien analyysillä hoivasivistysdiskurssia, joka Longin (2001) tapaan ymmärrettynä on yksi sosiaalisten kohtaamisten ja merkityksistä neuvottelujen paikka eli rajapinta. Käytämme käsitettä rajapinta analyttisenä työkaluna, joka auttaa tunnistamaan erilaisten sosiaalisten kenttien välisiä yhteyksiä, kohtaamisia ja kitkatapahtumia. Rajapinnan auki kirjoittaminen tuottaa aineistolähtöisen kuvauksen puheavaruudesta, jonka nimesimme hoivasivistysdiskurssiksi. Luentaamme ohjaa kuitenkin teoria siten, että rajapinta ja sitä ilmentävät kitkatapahtumat asettavat näkökulman, jolla olemme jäsentäneet aineistomme. Hoivasivistys käsitteenä mahdollistaa vapaan sivistystyön ja omaishoivan välisen keskusteluyhteyden rakentamisen. Longin (2001, 52–54) mukaan on tärkeää tutkia diskursseja erilaisten toimijoiden kohtaamisina ja kamppailuina, koska ne tuovat rajapinnat näkyviin. Diskurssit muuntuvat, kun toimijat käyttävät, manipuloivat ja muuntavat niitä erilaisissa tapahtumissa ja sosiaalisissa käytänteissä, joihin liittyy erilaisia merkityksiä. Näemme omaisten rooliin ja omaishoivaan liittyvät mielipidekirjoitukset tällaisina erilaisten sosiaalisten maailmojen, merkitysten ja toimijoiden kohtaamisina, minkä vuoksi hyödynnämme Longin (2001, 13) kehittämää toimijaorientoitunutta rajapinta-analyysia.

Sanomalehtien mielipidekirjoitukset ovat lukijoiden keino vaikuttaa, ottaa kantaa ja osallistua julkiseen keskusteluun. Mielipidekirjoitus on omalta osaltaan vaikuttamassa asioiden kulkuun ja ongelmien määrittelyyn. (Vainio 2004, 37–38.) Sanomalehdet toimivat kansalaiskeskustelun areenana, jolloin mielipidekirjoittelu on kansalaisten käymää keskustelua. Kirjoittajalla on jotakin tärkeää sanottavaa. Hän haluaa tuoda oman kansalaismielipiteensä julki ja herättää lukijoita ymmärtämään, mistä kaikessa esimerkiksi vanhusten hoidon todellisuudessa on kyse. Usein esiin halutaan tuoda koettua kitkaa ja vääryyttä. Vanhusten hoiva on ajankohtainen yhteiskunnallinen teema, josta etenkin omaiset ja vanhushoivan ammattilaiset kirjoittavat usein mielipidekirjoituksia. Journalismin keskeisinä tehtävinä voidaan tiedonvälityksen ja tarinoiden kerronnan lisäksi nähdä julkisen keskustelun ylläpitäminen ja julkisesti toimimaan pyrkivien ihmisten resurssina oleminen (Kunelius 1999, 39). Lukija, kuten Sari Sairaanhoidaja, voi mielipidekirjoitusten kautta peilata arkeaan, verrata kokemuksiaan ja muodostaa mielipiteitään vanhusten hoivasta. Mielipiteitä esitetään tunteita kuohuttavista

teemoista, esimerkiksi sopii vaikkapa sisarusten välinen epäoikeudenmukainen työnjako, jossa hoivavastuu näyttää kasaantuvan usein juuri tyttärille.

Tyttärenä Sari Sairaanhoidajakin tarttui tehtävään, kun 2010-luvulla vanhempien hoivan tarve ja heidän asioistaan huolehtiminen edellyttivät läheisten tukea ja apua. Hänen veljensä oli ulkomailla töissä eikä ollut muutenkaan osoittanut kiinnostusta vanhemmista huolehtimiseen. Sari on hoivatyön ammattilaisena kiinnostunut muutenkin vanhusten terveydestä ja hyvinvoinnista, mutta erityisesti mielipidekirjoitukset vanhushoivan huonosta tilasta saavat hänet huolestumaan omien vanhempien tulevaisuudesta ja siitä vastuusta, joka on siirretty enenevässä määrin omaisille. Sari Sairaanhoidaja miettii osaisiko hän, vaikka on hoiva-ammattilainen, kuitenkin hakea apua oikeaan aikaan oikealta taholta, laatia hakemuksia ja vaatia palveluita vanhemmilleen. Käytännöllistä, mukavaa ja vähemmän kuormittavaa, olisi jos sisarukset voisivat yhdessä hoitaa vanhempiensa asioita, jakaa työtä ja vastuita.

Aineistomme koostuu 43 Aamulehden omaishoivaa tai omaisia käsittelevästä mielipidekirjoituksesta vuosilta 2010–2015. Aamulehti on maan kolmanneksi laajalevikkisin sanomalehti. Aineisto haettiin lehden digitaalisesta arkistosta hakusanoilla mielipide AND vanhu\$, jolloin osuiksi tulivat mitkä tahansa kirjoitukset, joissa esiintyi sanat vanhus ja mielipide joissain muodoissa. Käytimme sanaa vanhus esimerkiksi seniorin tai ikäihmisen sijaan, sillä hoivaa tarvitsevista vanhoista ihmisistä puhuttaessa viitataan yleensä vanhuksiin. Haku tuotti 1633 osumaa. Tutkimusaineistoon sisällytimme 108 mielipidekirjoitustekstistä ja jätimme tutkimuksen ulkopuolelle muunlaiset kirjoitukset. Mielipidekirjoituksista tarkempaan analyysiin valikoimme ne 43 tekstiä, joissa kirjoitettiin omaishoivasta tai omaisiaan hoivaavista läheisistä tai viitattiin omaisen puuttumiseen.

Päivälehdien mielipidekirjoitukset näemme tärkeänä kansalaisosallistumisen areenana ja kanavana, jonka kautta yksittäiset ihmiset, poliitikot, ammattilaiset ja järjestöt voivat tuoda esiin näkemyksiään ja argumenttejaan vanhusten hoivan tilasta ja omaisten asemasta tässä kokonaisuudessa (ks. Aaltonen ym. 2015). Mielipidekirjoittelu kuvaa kansalaismielipiteen painotuksia (ks. Hokkanen 2004, 10), joita tuottavat ihmiset ovat monella tapaa valikoitunut joukko aktiivisia kansalaisia. He ovat useimmiten vanhusten omaisia tai ammattilaisia. Omaisia käsittelevät mielipidekirjoitukset tuovat esiin vanhushoivan käytännön tilanteita, toimintaa ja tulevaisuuteen suuntaavia toiveita. Kirjoitukset sisältävät esimerkkejä kirjoittajan tärkeinä pitämien arvojen vastaisesta hoivasta. Epäkohtien lisäksi mielipidekirjoitus mahdollistaa onnistuneena pidetyn hoivatapahtuman esiin tuomisen. Viiden vuoden ajalta ja laajalevikkisestä sanomalehdestä kerätyn aineiston voidaan ajatella heijastavan varsin hyvin omaishoivaa ja omaishoitajia koskevaa yleistä mielipideilmastoa. Kirjoituksissa on paljon erilaisia pääasiallisia viestejä ja kirjoittajien lähtökohdat ovat moninaiset. Tämä tuottaa aineistoon analyysin kannalta kiinnostavaa kirjoa, mutta myös haastetta, sillä kirjoitukset ovat tavallaan yhteismitattomia.

Kustakin 43 mielipidekirjoituksesta valitsimme lähemmän tarkastelumme kohteeksi ne tekstikohdat, jotka kohdistuivat omaiseen tavalla tai toisella. Osa kirjoituksista käsitteli kokonaisuudessaan omaishoivaa, mutta joukossa oli myös kirjoituksia, joissa omaiseen viitattiin vain yhdessä lauseessa. Longin (2001) rajapinta konkretisoitui luennassamme omaisiin ja omaishoivaan liittyvien kohtaamisten ja neuvottelujen eli ”kitkatapahtumien” paikantamisena ja niiden tarkempana analysoimisena. Kitkatapahtumasta tuli siten empiirinen työkalu, jonka avulla tunnistimme hoivadiskurssia ilmentävän rajapinnan. Analyysissa etsimme jokaisesta 43 mielipidekirjoituksesta kitkatapahtuman sillä perusteella, että siihen kiteytyi jokin omaisen rooliin tai omaishoivaan liittyvä sanoma tai näkökulma. Asetimme tämän jälkeen rajapinta -käsitteen ulottuvuudet analyttisen kiinnostuksemme kohteeksi. Nostimme kitkaa aiheuttavasta ilmiöstä, asiasta, keskustelusta tai toiminnasta esiin sellaisia hoivasivistyksen piirteitä, jotka liittyvät rajapinnan ulottuvuuksiin eli tietoon, valtaan, arvoihin ja intresseihin (ks. Long 2001, 50). Teoriaohjaava luentamme mahdollisti näin hoivasivistyksen käsitteen kuvaamisen rajapinnan ulottuvuuksilla. Hoivasivistykseksi nimeämämme ilmiön esiin piirtäminen on koko aineiston analyysin tulos, vaikka esittelemme sen myöhemmin vain neljää aineisto-otetta käyttäen.

Luentamme osoittaa, että hoivasivistysdiskurssia on mahdollista kuvata kitkatapahtumissa esiintyvänä neuvotteluna tiedon, vallan, arvojen ja intressien välillä, jolloin myös toimijuus jäsenyy suhteessa niihin. Toimijuus jäsenyy tiedollisena toimintana, joka ilmenee hoivasivistysdiskurssissa ilmauksina siitä, että toimija osaa ja ymmärtää asioita. Esimerkiksi vanhus voi ymmärtää hyvin elämäänsä koskevia asioita, mutta hänen kykynsä hoitaa omia asioitaan voi olla sairauden vuoksi rajoittunut. Toimijuus ilmenee myös valtana siten, että eri toimijoilla on eri tavalla valtaa tehdä päätöksiä ja ohjata toimintaa ja sen sisältöä. Esimerkiksi terveydenhuollon asiantuntijoilla on valtaa tehdä muistisairaana vanhuksen elämää koskevia päätöksiä. Toimijuuden taustalla ovat arvopäämäärät, joita ilmentävät moraaliset puheenvuorot sekä intressit, jotka kertovat kenen etuja ajetaan ja kenen tärkeysjärjestys on toiminnan lähtökohtana. Vanhusten hoivan ensisijaiseksi lähtökohdaksi voidaan ottaa vanhusten hyvinvointi, eikä esimerkiksi instituutioiden sujuva toiminta (ks. Hoppania ym. 2016). Nämä toimijuuden jäsenyykset heijastelevat sivistyksen periaatteita ja demokratiatehtävän toteutumista. Rajapinta-analyysimme tuo vastauksia kysymyksiin, miten omaishoivasta neuvotellaan ja millaista on 2010-luvun suomalainen hoivasivistys.

Hoivasivistys ja rajapinnan ulottuvuudet mielipidekirjoituksissa

Analyysin ensimmäisenä vaiheena määrittelimme kunkin mielipidekirjoituksen sisältämän keskeisimmän kitkatapahtuman. Jaottelimme kitkatapahtumat kolmeen eri tasoon kirjoituksen otsikon ja keskeisen sisällön perusteella. Seuraavaksi esittelemme tasot ja suluissa kerromme, miten monta kirjoitusta koko aineistosta

ilmeni mitäkin tasoa. *Yhteiskunnallisen tason* kitkatapahtumassa käsitellään globaalia, kansallista tai paikallista vanhushoivan tilaa ja sen periaatteita (14 kirjoitusta). Kyse voi olla hoivan vastuunjaosta omaisten ja hyvinvointivaltion välillä. *Instituutioita käsittelevissä* kitkatapahtumissa rajapinnalla kamppaillaan esimerkiksi vanhainkodin tai sairaalan ja omaisen välisestä työnjaosta tai ilmaistaan johonkin tiettyyn instituution kohdentuvia odotuksia, joiden ei koeta tulleen täytetyiksi (22 kirjoitusta). Mieliopidekirjoituksissa mainitaan useimmiten jokin instituutio. Tyypillinen tällainen teksti kuvaa vanhuksen saamaa huonoa kohtelua, jota omaisen on todistamassa, tai jonka johdosta omaisen kuormittuu, kun instituution ei katsota hoitavan omaa osuuttaan vanhuksen hoivassa. *Yksilötason* kitkatapahtumissa kiistelevät omaisen ja/tai vanhus ja heihin kohdentuvat odotukset, heidän tekemisensä tai tekemättömyytensä (7 kirjoitusta). Vanhusten omia kirjoituksia aineistossa ei kuitenkaan ole.

Vaikka jaottelimme kunkin kirjoituksen yhteen pääasialliseen kitkatapahtuman tasoon, voi sama kirjoitus sisältää monia kitkatapahtumia ja niiden tasoja. Analyysimme kohdentui kirjoitusten pääasialliseen viestiin, jotka seuraava lista kattaa: omaisen tai joku muu toimija kertoo vanhushoivan epäkohdista tai onnistumisista, omaisen tai joku muu toimija kuvaa omaisen tekemää hoivatyötä ja vastuunkantoa, vanhus tarvitsisi omaista sekä omaisen kaipaa tukea ja/tai kokee vääryyttä. Seuraavaksi esitämme neljä analysoitua aineistoesimerkkiä siitä, miten hoivasivistysdiskurssin rajapintaulottuvuudet ilmenevät kitkatapahtumissa ja miten mieliopidekirjoituksissa neuvotellaan eri toimijoiden tiedosta, vallasta, arvoista ja intresseistä. Kaksi ensimmäistä esimerkkiä kuvaavat yhteiskunnallisen tason kitkatapahtumia, yksi globaalissa kontekstissa ja toinen suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa. Esimerkit on valittu siten, että niiden avulla on mahdollista esitellä kaikki aineistossa keskeisesti esiintyvät ulottuvuudet ja nostaa esiin erilaiset hoivasivistyksen näkökulmat ja sisällöt. Jokaisen aineistoesimerkin kuvaus etenee siten, että ensin kerrotaan, minkä tyyppin kitkatapahtumasta on kyse, jonka jälkeen on ote alkuperäisestä mieliopidekirjoituksesta. Otteen lopussa kerromme milloin mieliopide on julkaistu, mikä on sen otsikko ja kirjoittajan sukupuolen, mikäli se tulee esiin ja myös onko mieliopidekirjoituksessa ilmaistu kirjoittajan nimi. Tämän jälkeen erittelemme Longin (2001) rajapinnan ulottuvuuksien avulla esimerkissä ilmenevät hoivasivistysdiskurssin piirteet. Etsimme aineistokatkelmista omaisten ja omaishoivan kontekstissa tapahtuvia neuvotteluja tiedon, vallan, arvojen ja intressien välillä. Liikumme yleisestä kitkatapahtumasta yksityiseen, eli yhteiskuntatasolta kohti yksilötasoa.

Hoiva teknologisoituvassa yhteiskunnassa

Ensimmäinen aineistokatkkelma käsittelee yhtä yhteiskuntaa laajempaa globaalia prosessia, teknologiaa ja digitalisaatiota sekä niiden aikaansaamia muutoksia omaisten ja vanhusten elämään. Tämä katkelma on peräisin toisesta niistä kahdesta mielipidekirjoituksesta, joissa sukupuoli selkeästi mainitaan.

[..] Vaikka digitalisaatio helpottaa ihmisten arkista aherrusta monella tavalla, voi siitä tulla myös yksinäisyyttä ja syrjäytymistä aiheuttava tekijä. Mummolaan tai kaverin luokse ei ole niin välttämätöntä poiketa, kun voi laittaa tekstarin tai kertoa kuulumiset sähköpostillakin. Digiteknikkaa korvaa usein henkilökohtaisen tapaamisen. Lääkärin kanssakin voi jo joillain paikkakunnilla keskustella etänä vaivoistaan tietokoneen kautta. Kuinka henkilökohtaiselta tapaamiselta tämä tuntuu, on tietenkin jokaisesta itsestään kiinni. Paljon on puhuttu myös hoitajien korvaamisesta roboteilla. Vanhuksen luokse piipahtava veikeä, aina hyväntuulinen, uuras robottityttö, jota dementikko luulee pojanpojaksi, on ehkä pidemmän päälle halvempi vaihtoehto. Tulevaisuudessa käydään varmasti vielä paljon keskustelua siitä, onko tämä inhimillinen ratkaisu. (7.12.2015 Digitalisaatio liikuttaa maailmaa yhä nopeammin, kirjoittaja mies nimellään)

Kirjoituksessa kitka asettuu teknologian hyödyntämisen aiheuttamien muutosten ja vanhuksen kaipaaman sosiaalisen kanssakäymisen ja hoivan väliin. Hoivaan liittyvät diskurssit esiintyvät toistuvina puhetapoina, jotka voivat olla keskenään ristiriitaisia ilmentäen keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaoloa (Jokinen ym. 2000, 17). Rajapinta-analyysi mahdollistaa sen ymmärtämisen, miten yleinen teknologiaa ihannoiva diskurssi haastetaan. Yhtäältä digitalisaation esitetään vievän nuoren sukupolven mukanaan siten, että vanhusten tapaaminen ja hoivaaminen jäävät sivuun. Toisaalta hoivan teknologisaatio ja digitalisaatio korvaavat hoivatyön tekijöitä tuoden tilalle robotteja ja muuta teknologiaa, jotka haastavat hoivan sosiaalisen ulottuvuuden.

Digitalisaatio vie *tiedon* vanhusten ulottuvilta, koska digitalisoitu tieto kulkee vain bittien maailmassa. Tieto kulkee nopeasti ja helpottaa arkea monin tavoin sujuvoittaen esimerkiksi omaisten ja vanhusten välistä yhteydenpitoa. Globaalissa maailmassa tietoa käytetään luomaan välineitä, joilla voidaan osin korvata omaiset ja muut hoivaajat. Tällöin vaarana on menettää inhimillinen yhteys toisiin ihmisiin, mikä puolestaan lisää vanhusten yksinäisyyttä.

Valta on tiedon digitalisaatiota ja teknologisaatiota toteuttavilla ja sitä hyödyntävillä. Omainen voi päättää olla tapaamatta vanhusta kasvokkain. Hän voi lähettää vain viestin tai robotin sijaisenaan kylään. Digitalisaatio vahvistaa tehokkuuden ja nopeuden *arvoja*, jolloin inhimillinen kanssakäyminen vaikkapa omaisten ja vanhusten välillä ei ole niin tärkeää. Vanhuksen tarvetta sosiaaliseen kanssakäymiseen ei siten huomioida.

Katkelmassa näkyy erityisen selvästi myös hoivan sukupuolittunut arvolataus. Hoivarobotti on tyttö, onhan hoiva perinteisesti katsottu naisten työkse ja velvoitteeksi. Kaivattu sukulainen taas on poika, tuoden esiin sitä, että poikalapsia on perinteisesti arvostettu enemmän kuin tyttöjä.

Hoivarobotin sukupuoli osoittaa miten vallitsevat diskurssit esiintyvät usein reifikoituneina eli ne ovat ikään kuin luonnollisia olettaen, että tietyt sosiaalisen elämän muodot ja ryhmittymät ovat olemassa. Esimerkiksi vanhusten hoivaa koskevat kulttuuriset merkitykset voivat esiintyä kiistelynä erilaisista hoivan tavoista, mutta myös luonnollisina rakenteina, jolloin hoivan toimijoiden oletetaan olevan ensisijaisesti naisia – jopa robotteina. Tämä luonnollistaminen toistuu, esimerkiksi Ylen aamutelevisiossa (13.10.2015) vierailulla ollut hoivarobotti oli nimeltään Lady Lydia. Diskursiiviset käytännöt tulevat erityisen hyvin esiin tilanteissa, joissa sosiaalisen toiminnan jatkuvuus on kiistanalainen, kuten tässä mielidekirjoitusesimerkissä, jossa hoivaa oltiin siirtämässä ihmisen toiminnasta robotin toiminnaksi.

Kirjoituksessa näkyvät myös erilaiset *intressit*. Digitalisaatio ja teknologisaatio palvelevat globaalien markkinoiden etuja, kun saadaan myytyä yhteydenpitovälineitä ja hoivarobotteja, joiden avulla voidaan minimoida kasvokkaisten tapaamisten tarve omaisten, hoivaajien ja vanhusten välillä. Sen sijaan vanhuksen intressejä robottien kanssa seurustelu ei näytä edistävän, eikä se tuota hoivasivistystä. Vaikka teknologiset välineet tuottavat myös paljon hyvää hoivaan, niillä ei kuitenkaan tulisi eikä voida korvata ihmisten välistä kanssakäymistä, oli kyse sitten omaisten tai ammattilaisten osuudesta vanhusten hoivassa. Sari Sairaanhoitajakin pohtii digitalisaation vaikutuksia ajankäyttöön harmittelemalla sitä, miten paljon työaika kuluu tietotekniikan opetteluun ja potilastietojen dokumentointiin, mikä vuoksi ihmisten kohtaamiseen jää vähemmän aikaa.

Hoivavastuu yhteiskunnassa

Toisen aineistokatkelman kitkatapahtuma on julkisen ja yksityisen välisessä vastuunjaossa, siten että yksityinen tarkoittaa pääosin yksilöä. Vanhusten hoivassa yksilö voi tarkoittaa sekä vanhusta itseään, että hänen läheisiään ja omaisiaan. Kitkaa tekstissä esiintyy myös entisten ja nykyisten toimintatapojen välillä. Kirjoituksessa tuodaan esiin useita esimerkkitapauksia, joista yksi koski vanhusta. Vanhus odotti pitkään terveyskeskuksen käytävällä lääkärin vastaanottoa, jonka jälkeen päästyään kotiin ”janoisena, nälkäisenä ja kuumeisena” putosi sängystä ja joutui leikkaukseen.

[...] Emme voi enää tuudittautua siihen, että "joku" ottaa meistä vastuun. Yhteiskunnan vastuu on väistymässä ja olemme hiljalleen palautumassa yhteisöllisyyteen, toisin sanoen vanhaan naapuriapuun ja toisista välittämiseen.

Ennen tunsimme naapurit ja pidimme yhtä. Yhteydenpito toisiin oli aivan luonnollista ja itsestään selvää. Ketään ei jätetty. Järjestelmä toimi näiltä osin hyvin. Emme kokeneet yksinäisyyttä ja avuttomuutta - niin kuin tänä päivänä ikävä kyllä asianlaita on. [...]

Nämä tapaukset kuvastavat monella tavalla myös läheisten ja ystävien puutteesta - ja siitä ettei heillä ole juridista oikeutta puuttua edellä mainittuihin epäkohtiin tai tapahtumiin. Ihmisellä - ikään katsomatta - tulisi olla mahdollisuus saada riittävää hoivaa ja huolenpitoa niin kauan kun hän sitä tarvitsee. Kun ihminen on sairas, ei hän itse kykene päättämään miten häntä pitäisi hoitaa, se on lääkäreiden ja myös hoitajien vastuulla. Yleinen huolehtiminen ja vastuu toisesta ihmisestä on yhteiskunnassamme jäänyt taka-alalle. Se kuuluu jollekin toiselle...

Meiltä puuttuu kokonaisvaltainen ajattelu - suomeksi sanottuna maalaisjärki. [...]

Yksi asia on mitä meistä jokainen voisi toisen eteen tehdä - on kysyä: Kuinka sinä voit?

Välittäkäämme toisistamme! (20.4.2010, Yhteiskunnan vastuu karkaa käsistä, kirjoittaja nainen nimellään)

Katkelmassa vanhusta koskevan *tiedon* suhteen on tärkeää yhteydenpito ja toisista välittäminen, ei niinkään tiedon sisällöt. Vanhushoivassa ammattilaisten ja läheisten välisen tiedonkulun esteenä voivat olla juridiset salassapito- ja toimivaltaperiaatteet. Aikuisen potilas- ja asiakastietoja ei voi antaa muille kuin henkilölle itselleen ja niille, joille henkilö on erikseen sallinut tietojen antamisen. Tiedon jakamisen esteet voivat vaikeuttaa hyvän hoivan toteutumista ja kaventaa omaisten mahdollisuutta tarjota tukea varsinkin silloin kun ihminen on itse kykenemätön tekemään päätöksiä. Kirjoittaja haastaa lääkäreitä ja hoitajia käyttämään tietoa potilaan hyväksi ja huomioimaan myös niin sanotun maalaisjärjen käytön, vaikkapa sairaalasta kotiutettaessa.

Valta katkelmassa esitetään vastuuna toisista ihmisistä ja valtaa käyttävät kaikki yhteiskunnan jäsenet, sekä ammattilaiset että läheiset. Mikäli joku läheinen tarvitsee hoivaa ja huolenpitoa, läheisillä on velvollisuus antaa sitä. Valta on sitä, että saa asioita tapahtumaan ja myös tekemättä jättäminen on vallankäyttöä. Tämä periaate pätee myös hoivassa.

Kirjoitus painottaa yhteisöä, yhteisön vastuuta ja yhteisöllisyyttä. Myös Long (2001) painottaa, että sosiaalinen toiminta toteutuu verkostoissa ja suhteissa, joissa myös *arvot* ja valtasuhteet ovat mukana. Yhteisössä välitetään, hoivataan ja pidetään huolta läheisistä ja myös ammattilaiset ovat kanssatoimijoina osa yhteisöä. Yhteisenä *intressinä* tulisi olla yhteisön jäsenten hyvinvoinnin huolehtiminen ja hoivan tarpeisiin vastaaminen. Se on järkevää sekä taloudellisessa (huonokuntoisen yksin kotiuttaminen aiheutti leikkauksen ja sairaalahoidon

tarpeen) että yksilön hyvinvoinnin mielessä. Kirjoittaja korostaa yhteisön ja yksilön intressien välisiä yhteyksiä. Ne eivät saisi olla keskenään ristiriitaisia.

Kirjoituksesta voidaan tulkita, että hoivasivistys on toisista ihmisistä välittämistä ja vastuun ottamista. Hoiva edellyttää ammattilaisten ja läheisten välistä tiedon vaihtoa ja maalaisjärjen käyttöä. Apua tarvitsevista huolehtiminen kuuluu kaikille kansalaisille. Kun kaikki toimivat yhteisen tavoitteen puolesta, edistetään sekä yksilön että yhteisön etuja. Kirjoitus saa Sari Sairaanhoidajankin pohtimaan hoivavastuitaan. Hän miettii keinoja, miten jaksaa samanaikaisesti sekä työssään että vapaa-ajallaan kantaa vastuuta vanhuksista ja huolehtia heidän kasvavista tarpeistaan.

Hoiva instituutioissa

Kolmas aineistoesimerkki kuvaa sosiaaliturvajärjestelmässä ilmenevää kitkatapahtumaa, joka osoittaa järjestelmän pirstaleisuuden sekä sen jäykät ja kapea-alaiset toimintanormit. Kitka on järjestelmän sisäinen ristiriita ja tuo esiin eri toimijakategorioiden välistä rajaa. Kyse on hoivan ammattilaisen ja maallikon sosiaalisiin maailmoihin liittyvästä tiedosta ja siten kyse on myös työnjakoa ilmentävästä rajapinnasta ja siihen liittyvästä kitkasta.

Aloitin dementoituneen isäni omaishoitajana marraskuussa 2011. Olen koulutukseltani henkilökohtainen avustaja ja lähihoitaja. Olen tehnyt sijaisuuksia vanhusten kotihoidossa, mutta nyt oman sairastelun ja isän lisääntyneen hoidon tarpeen vuoksi ilmoitin rehellisenä kansalaisena työvoimatoimistoon, että en voi työskennellä kokopäiväisesti kuin 2-3 arkipäivänä viikossa tai osa-aikaisesti. [...]

Päättäjät herätkää! Kuka muu kuin omaishoitaja tekee tässä maassa työtä 350 eurolla kuukaudessa. Tämä on siis palkkani kuukaudessa [omaishoidon tuki], se on pienempi kuin toimeentulotuki. Teen ihan samaa työtä kuin tekisin kotihoidossa, mutta nyt teen sen kotona omalle isälleni ja työpäiväni on parhaillaan 12 tuntia vuorokaudessa. [...]

Tämä pakottaa perumaan omaishoidontukitoimiston kanssa tehdyn sopimuksen ja ottamaan kotiapua kun minä palaan "oikeisiin töihin". Mitä järkeä? Nyt vieras ihminen käy hoitamassa isääni ja joudumme maksamaan siitä. Miettikää vanhan ihmisen kannalta, onko tilanne hyvä. (26.3.2012, Omaishoitajuus vei työttömyysturvan, kirjoittaja nainen nimellään)

Kirjoittajalla on runsaasti *tietoa* muistisairaasta ihmisen hoivaamisesta, sillä hän on kouluttautunut ja työkokemusta omaava ammattilainen. Tätä tietoa ja osaamista järjestelmä ei kuitenkaan tunnista tai arvosta

omaishoitajan asemassa, vaan tekee päätöksen, johon kirjoittaja on tyytymätön. Long (2001, 109) korostaa, että sosiaalinen elämä on heterogeenista ja siksi on tärkeää tutkia erilaisuuden tuottamista. Kirjoituksessa tuotetaan erilaisuutta ammattilaisen ja maallikon välillä, sekä sen suhteen, mihin kategoriaan kirjoittaja asetetaan silloin kun hänet tulkitaan työntekijäksi ja mihin hän kuuluu omaisena. Merkitykset ja arvot ovat kulttuurisesti rakentuneita, mutta niitä tuotetaan myös uudelleen sosiaalisessa toiminnassa ja institutionaalisissa käytänteissä. Tässä kirjoituksessa ammattilaisen ja omaisen kategorioita haastetaan. Vaikka kirjoittajalla on tietoa sekä työ- ja hoivapoliittisista järjestelmistä että omaishoivasta, niin *valta* on täysin järjestelmällä, eikä kirjoittaja kykene vastustamaan sen normeja ja luokitteluja.

Kirjoittajan *arvoina* ovat rehellisyys ja hyvä hoiva, joka sisältää sekä antamista että vastaanottamista. Nämä eivät näyttäisi olevan järjestelmälähtöisen toimintakulttuurin arvoja. Kirjoittajan *intressinä* on toimia omaishoitajana isälleen, mutta tätä intressiä ei huomioida palveluissa, vaikka se voisi tuottaa esimerkiksi parempaa hoivaa vanhukselle tai jopa resurssien säästöä. Rajapinta-analyysissa on siten mahdollista havaita, millaisesta vallankäytöstä ja intressikamppailuista esitetyissä hoivan tilanteissa on kyse. Tutkimamme tekstit ovat osa laajempaa sosiokulttuurista yhteyttä, niillä on omat yhteiskunnalliset ehtonsa ja vaikutuksensa (Fairclough 2002, 265). Tämän esimerkin valossa hoivasivistystä on omaishoivan mahdollistaminen kohtuullisella korvauksella ja omaisen sitoutumisen, tiedon ja taitojen huomioiminen hoivaa koskevia päätöksiä tehtäessä.

Hoiva yksilöiden elämäntilanteissa

Omainen kertoo äitinsä tarinaa neljännessä aineistoesimerkissä. Kitka syntyy, kun ammattilaisten toiminta sekä vanhuksen ja hänen omaisensa toiminta eivät sovi yhteen eivätkä tuota hyvää hoivaa. Kitkatapahtuman voi nähdä syntyvän omaisten ja ammattilaisten työnjaon toimimattomuudesta.

Äitini sairastui rintasyöpään 78-vuotiaana keväällä 2002. Sytostaatti- ja sädehoidot varsin raskaita. Hoidot päättyivät ja äiti kotiutettiin, mutta entinen aktiivinen elämänote ei enää palannut. Kotihoitovaihe kesti kolme vuotta. Näinä vuosina itse olin töissä toisella paikkakunnalla. Olin ainoa omainen. Käyntejä oli arkisin sovitusti kaksi. Kotihoitotiimin jäsenet kirjasivat viestivihkoon voinnit ja kuulumiset. Kävin lauantaisin ja usein sunnuntaisinkin. Sunnuntaikäyntejä yritin ostaa yksityisiltä palveluntuottajilta tai SPR:ltä. Niissä sattui toisinaan sekaannuksia. Sovittu käynti ei toteutunut. Kotihoidon vaativaa työtä varjostaa jatkuva kiire. Lääkkeet vaativat vastuullisuutta. Äidillä oli suuri määrä lääkkeitä, jotka lauantaisin jaoin dosettiin aamulla, päivällä ja illalla otettaviin. Äiti ei ollut varsinaisesti muistisairas, mutta

lukuisat vahvat lääkkeet aiheuttivat harhaisuutta, huonoa oloa, tokkuraisuutta, jota äidin mielestä olisi aina pitänyt poistaa uusilla kipulääkkeillä, joista Tramal-niminen valmiste oli yksi pelottavimpia. Omalääkäri kirjoitti helposti reseptejä Tramalista, Tenoxista ja Opamoxista.

Reseptejä, haettuja ja hakemattomia äidin laatikoista löytyi kymmeniä ellei satoja. Äiti saattoi soittaa minulle töihin useita kertoja päivässä ahdistuneena. Harhainen äiti saattoi ihmetellä, missä hän on. Usein lähdin kesken töiden katsomaan hätätilannetta. Kotivuosien loppuaikoina äidille myönnettiin intervallijaksoja Kaupin sairaalan kuntoutusosastolle ja Koskikotiin. Tutuksi ehti tulla myös Hatanpään puistosairaala. Koukkuniemen Jukolaan määrätty intervallijakso sai pidennystä ja muuttui lopulta pysyväksi. Äidin asuintaloa uhkasi putkiremontti ja tämä nopeutti päätöstä vakinaisesta hoidosta. Myöhemmin hän siirtyi Koivulaan. Koivula-talon osaston 29 asukkaat ovat enimmäkseen apuvälineiden turvin itse liikkuvia. Hoitomalli toteuttaa kotona selviytymättömien vanhusten hoitoa parhaimmillaan. Eikö juuri osasto 29 kaltaisten hoitoyksiköiden toimintaa pitäisi lisätä? (28.9.2013, Koti täynnä pelkoja, liikoja lääkkeitä ja harhoja, kirjoittaja omainen nimettömänä)

Tarinan kertoja kuvaa, miten kokonaisvaltainen *tieto* äidin tilanteesta puuttuu pirstaleisessa palvelujärjestelmässä. Jokainen toimija - omainen, lääkäri, kotihoito - huolehtivat omasta pienestä siivustaan. Vaikka kullakin toimijalla on tietoa ja osaamista, se ei kumuloidu vanhuksen hyväksi. Lääkäri käyttää tietoaan kirjoittamalla lääkereseptejä, joita vanhus pyytää. Omainen yrittää koota kaikkea tätä tietoa, mutta etäällä asuvana ei siinä onnistu. Kehystarinamme Sari Sairaanhoidaja voi syystäkin olla tyytyväinen siitä, että hän tuntee lääkkeet. Hän pystyy lähellä asuvana omaisena valvomaan ja kontrolloimaan vanhempiansa lääkitystä ja ottamaan siihen tarvittaessa myös kantaa hoitoneuvotteluissa.

Jokainen toimija käyttää *valtaansa* totutulla tavalla. Lääkäri käyttää valtaansa reseptien kirjoittamiseen. Omainen käyttää valtaansa jättämällä reseptit hakematta. Lisäksi hän pyrkii käyttämään valtaansa palveluiden ostamiseen, osin huonolla menestyksellä. Huomio kiinnittyy siihen, miten omaiset ja instituutioiden edustajat esiintyvät yhteistyössä tai joutuvat konfliktiin keskenään (ks. Long 2001, 15). Jokainen toimija edistää tietynlaisia *arvoja*. Esimerkiksi lääkäri hoitaa sairauksia, jolloin voidaan tulla hoitaneeksi myös vanhuksen turvan ja tuen tarvetta lääkkein. Omainen tähtää toiminnallaan vanhuksen hyvään elämään. Vaikka omainen pyrkii tuomaan vanhuksen intressejä etualalle, instituutioiden logiikka ei anna niille tilaa. Lääkäri kirjoittaa reseptejä ja kotihoito hoitaa, kuten kuuluukin mutta se, jonka *intressejä* tulisi ajaa, jää sivuun.

Mielipidekirjoituksesta ilmenee, että omainen tekee minkä kykenee. Toimijoita on tässä esimerkissä paljon, jolloin hoivan kokonaiskuva ja vanhuksen etu voivat hämärtyä. Palvelujärjestelmä ja ammattilaiset toimivat

ristiriitaisesti suhteessa toisiinsa, mikä ilmenee vanhuksen väärinä lääkityksinä ja hoivapalveluina, jotka eivät saavu ajallaan, tai jotka eivät vastaa tarpeeseen. Tulkintamme mukaan kirjoittaja kokee omaksi tehtäväkseen kokonaisuudesta huolehtimisen. Kansalaisten hoivasivistys on osaltaan turvaamassa oikea-aikaisia, tarpeeseen vastaavia ja tarkoituksenmukaisesti yhteen sovitettuja palveluja.

Kansalaisten hoivasivistys

Edellä esitetty analyysi osoittaa, miten aineistosta voitiin lukea esiin omaishoivaan liittyviä kuvauksia tiedon roolista, arvoista, vallan käytöstä ja intressien ajamisesta markkinoistetussa yhteiskunnassa. Seuraavaksi kokoamme yhteen, mitä aineistomme kertoo hoivasivistyksestä. Hoivasivistyksen voi liittää lakiin kirjattuihin arvoihin vanhuksen ihmisarvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta (ks. Laki ikääntyneen...2012). Vastuu toisesta ihmisestä on kokonaisvaltaista vanhuksen elämäntilanteen ja hoivan tarpeen tunnistamista ja siihen vastaamista. Vanhuksen arvostaminen tulee esiin kautta linjan kaikissa teksteissä. Hoivassa on kyse sosiaalisesta vuorovaikutuksesta ja yksilöllisistä elämäntilanteista, eikä se taivu markkinatuotteeksi tai digitoiduiksi hoivapalveluiksi.

Hoivasivistyksen ensisijaisena intressinä on vanhuksen etu, ei politiikan prioriteetit eikä instituutioiden sujuva toiminta. Vanhuksen arjen sujuminen ja turvallisuus ovat tärkeysjärjestyksessä ensimmäisinä. Omaiset ovat mukana omien resurssiensa ja elämäntilanteidensa sallimissa rajoissa. Omaisilla on paljon tietoa ja ymmärrystä läheistensä tilanteista ja lisäksi he tarvitsevat ymmärrettävää ja helposti saavutettavaa tietoa palveluista ja etuuksista. Kokonaisvaltaisen hoivan takaamiseksi tiedon on kuljettava myös ammattilaisten välillä, eivätkä instituutioiden rajat saisi estää tiedon kulkua. Tiedon kulku on osa vallankäyttöä, joka mahdollistaa osallisuuden tai sulkee sen pois. Hoivasivistys vastustaa ylhäältäpäin määriteltyjä vanhuksen hoivan virallisia rakenteita ja etukäteen suunniteltuja prosesseja. Vanhuksen hoiva on käytännöllistä, maanläheistä ja arkista työtä ja toimintaa sekä inhimillistä vuorovaikutusta.

Tämän aineiston analyysiin perustuvan hoivasivistyksen määritelmän jälkeen palaamme keskustelemaan hoivasivistyksen yhteydestä vapaan sivistystyön demokratiatehtävään ja hyvinvointivaltion hoivalupaukseen. Hoivalupaus ja demokratiatehtävä liittyvät vahvasti naiskansalaisuuteen. Molemmissa luvataan kansalaisille jotain, joka on perinteisesti totuttu liittämään naisten elinpiiriin. Hoivalupaus lupaa kansalaisille julkista hoivaa, demokratiatehtävä lupaa kansalaiselle mahdollisuuden sivistää itseään. Hoivasivistyksen ja vapaan sivistystyön ideaalit ja kansalaishyveet ovat arvoperustaltaan ja tavoitteiltaan hyvin samanlaisia, mutta ei ole selvää mistä kansalaiset hankkivat tietoa, taitoa ja osaamista, jota omaishoivassa tarvitaan ja hoivasivistysdiskurssissa

peräänkuulutetaan. Monimutkaista ja vaikeasti ymmärrettävää palvelujärjestelmää koskevan tiedon puute vaivaa jopa Sari Sairaanhoidajaa, vaikka hänen oletetaan tietävän ja osaavan paljon jo ammattinsakin puolesta.

Analyysissä löysimme hoivasivistystä ilmentäviä arvoja, jotka sopivat yhteen vapaan sivistystyön arvomaailman kanssa. Näitä ovat inhimillisyys, kunnioitus sekä velvoitteiden ja oikeuksien tasapaino. Elämänkaaren loppupuolellakin näiden arvojen toteutuminen takaa hyvän elämän (ks. Aaltonen ym. 2015). Vastaavalla tavalla vapaan sivistystyön tavoitteena on moraalisesti jalostunut ihminen (Koski & Filander 2009), joka kunnioittaa toisia ihmisiä. Vapaan sivistystyön valossa omaishoivan arvoperusta voidaan tulkita ihmisiä yhdistäväksi tekijäksi pirstaloituvissa yhteisöissä ja yhteiskunnissa. Tämä humanistiselle arvoperustalle rakentuva toiminta tarkoittaa yhteiskunnallista vastuunkantoa ja opitun käyttämistä yhteiseksi hyväksi (Atjonen 2015, 61–62; Sihvonen 2015, 70).

Yhteistä vapaan sivistystyön ja hoivasivistyksen tavoitteille on myös se, että kansalaisten hyvinvoinnista, terveydestä, jaksamisesta ja itsensä toteuttamisesta tulee huolehtia eri elämäntilanteissa. Nykyisellään vapaa sivistystyö tarkoittaa ennen kaikkea vapaa-ajan harrastustoimintaa, jonka tulisi rakentua ihmisten lähtökohdista ja tarpeista (Pätäri ym. 2015, 104). Kansalaisopiston kursseille osallistumisen sosiaalinen anti voi parhaimmillaan tarkoittaa toisten auttamista ja tukemista, kokemusten jakamista ja kanssakäymistä, joka toimii yhteiskunnallisen luottamuksen tukijana (Turunen 2015, 40–41). Näin ollen vapaa sivistystoiminta tukee myös omaishoitajien jaksamista sekä heidän terveytensä ja hyvinvointinsa edistämistä. Sari Sairaanhoidajakin osallistuu paikkakuntansa kansalaisopiston tarjoamiin harrasteryhmiin, mutta kaipaisi vertaistukea ja ohjausta, jotta osaisi käyttää vanhuspalveluita paremmin. Järjestöt tarjoavat jo nyt omaishoitajille koulutusta (ks. esim. Omaishoitajat ja läheiset 2015; SPR 2013), mutta yleinen, ketä vaan sivistämään tarkoitettu, hoivaa käsittelevä koulutus ja ohjaus puuttuvat.

Hoivasivistykseen liittyy erityistä tietoa, taitoa ja käytännön osaamista, jota oletetaan naisilla olevan luonnostaan (ks. Gilligan 1982). Mieliopikirjoitusaineistomme omaisilla tätä ei itsestään selvästi ja luonnostaan näyttäisi olevan tai ainakin sitä peräänkuulutetaan kirjoituksissa. Hoivaa toteutetaan niin monimutkaisessa ja hajautuneessa järjestelmässä, että hyvinvointilupauksen lunastaminen vaatii kansalaisilta taitoa, aikaa ja ymmärrystä järjestelmän toimivuudesta. Voisiko kasvatusta hoivasivistykseen olla tämän päivän kansalaisten ”työkasvatusta” (Jauhiainen 2003)? Omaisiaan hoivaavista on tehty hoivalupauksen alihankkijoita (Valokivi & Zechner 2009) samaan tapaan kuin vapaata sivistystyötä ollaan muokkaamassa yhteiskuntapolitiikan instrumentiksi (Filander 2015, 50).

Tunnistamme aineistostamme yhteiskunnallisen alihankinnan vaateen. Kansalaisia halutaan vastuuttaa yhä enemmän vanhusten hoivasta ja kehottaa heitä omaehtoisesti hankkimaan valmiuksia ja koulutusta tähän yhä

laajenevaan kansalais-, yhteisö-, ja perhevelvollisuuteen. Heidän tulee itse huolehtia jaksamisestaan esimerkiksi menemällä kansalaisopiston liikunta- tai harrasteryhmään. Eräänlainen alihankintatehtävä on myös auki kirjoitettuna hallituksen kärkihankkeena (STM 2016), jossa halutaan entisestään lisätä omaisten tekemää hoivatyötä. Aineistomme mielipidekirjoituksissa osin kamppaillaan tätä alihankintavaadetta vastaan. Emme tarkoita hoivasivistyksellä sosiaali- ja terveystyöpalveluiden alihankintaa tai vapaalla sivistystyöllä sen valjastamista yhteiskuntapolitiikan instrumentiksi. Peräänkuulutamme sen sijaan sitä, miten kansalaisten kokemukset ja vanhusten hoivaan liittyvät arvot voisivat olla oleellinen osa yhteisöjen ja hyvinvointiyhteiskunnan toimintojen aktiivista kehittämistä. Hoivasivistyksen tulisi olla osa jokaisen kansalaisen arkipäivää, ei vain heidän, joiden omaiset tarvitsevat hoivaa, vaan myös heidän, jotka tekevät työtään hoivan kentällä. Hoivasivistystä tarvitsevat myös ne kansalaiset, joiden arkea hoivan tarvitseminen ja antaminen ei vielä kosketa.

Alihankintaa voidaan analyysimme valossa tulkita myös työnjaollisena kitkatapahtumana, jossa kiistellään hoivan työnjaosta maallikkojen ja ammattilaisten välillä. Usein näissä kiistoissa vanhuksen oma ääni jää kuulumatta, kuten se jäi mielipidekirjoitusaineistossakin. Kitka syntyy hyvinvointivaltion muutoksessa. Julkinen sektori supistaa koulutus-, sosiaali- ja terveystyöpalveluja sekä siirtää työtä ja vastuita kolmannen sektorin toimijoille, yhteisöille ja kansalaisille, vaikka näillä toimijoilla ei välttämättä ole halua, kykyä, tietoja eikä taitoja ottaa tarjottuja tehtäviä vastaan. Sari Sairaanhoitaja kokee tämän työnjaollisen kitkan arjessaan kaksinkertaisesti. Palkkatyössä Sarilta vaaditaan tehokkuutta ja hän toimii jaksamisensa rajoilla. Lisäksi hän ottaa paljon vastuuta vanhempiensa hoivasta.

Mielipidekirjoitukset auttavat tunnistamaan erilaisten sosiaalisten maailmojen välistä työnjaollista kitkaa ja antavat konkreettisia sisältöjä sen epäjatkuvuuksille ja katkokseille. Näitä erilaisia sosiaalisia maailmoja ovat esimerkiksi ammatillinen työ vs. maallikkotyö ja sukupuolten välinen työnjako. Kansalaisia ja omaisia vastuutetaan asioista, joihin heidän valmiutensa, osaamisensa ja mahdollisuutensa eivät välttämättä riitä (ks. Aholola & Henriksson 2012). Suomessa naisten työssäkäynti on hyvin yleistä ja aivan kansainvälisten vertailuiden kärjessä, minkä vuoksi tarjolla ei ole naisten laajaa hoivareserviä. Suomalaisten arvoista ja työmarkkinainstituutioiden rakenteista johtuen työikäisten omaishoiva tuskin tulee yleistymään. Tulevaisuudessa omaishoiva keskittyy ennen kaikkea eläkkeellä olevien keskinäiseksi hoivaksi. (Lahtinen 2013, 13.) On arvioitu, että naiset ovat yhä harvemmin halukkaita samaistumaan hoivaajan rooliin ja mahdollista, että tärkein hoivareservi onkin miehissä (Knif 2012, 113). Jos näin on, niin tarvitsevatko miehet hoivan suhteen nykyistä enemmän osaamista, tukea ja sivistystä (esim. Pokkinen 2013, 52). Voi myös kysyä, miten miesten nykyistä laajempi hoivaan osallistuminen heijastuisi työmarkkinoille.

Tässä artikkelissa esiin tuomamme ajatus kansalaisten hoivasivistyksestä korostaa omaisten, erityisesti naisten, uusintavan työn merkitystä yhteiskunnalliselle jatkuvuudelle. Markkinoistetussa yhteiskunnassa

hoivasivistuksen näkökulma auttaa tunnistamaan omaishoitajien hoivataakkaa ja poliittisten uudistusten sukupuolivaikutuksia ja tasa-arvovajeita. Hoiva ei ole itsestään selvää eikä se toteudu luonnonvoimaisesti. Erityisesti hoivatarpeen kasvaessa tämän seikan ääreen tulisi vakavasti pysähtyä ja pyrkiä katsomaan uusiin suuntiin. Artikkelissamme olemme katsoneet vapaan sivistystyön suuntaan ja kysyneet voisiko hoivasivistys olla jotain, johon kansalaisia pitäisi kouluttaa ja ohjata. Koulutus voisi pitää sisällään esimerkiksi monimutkaisen palvelujärjestelmän tiedollista haltuun ottoa ja eri toimijoiden välisten kohtaamisten harjoittelua. Tämä voisi tarkoittaa myös mies- ja naiskansalaisten välisen hoivatyönjaon uudistamista ja siihen tarvittavien valmiuksien opetteluja ja harjoittelua. Tavoitteena voisi olla vastaaminen siihen huoleen, miten omaiset jaksavat huolehtia myös itsestään, omista demokratiatarpeistaan ja pitää kiinni hyvinvointilupauksen lunastamisen oikeutuksesta, niin kauan kuin meillä vielä on hyvinvointivaltio.

Miten kävi tarinamme Sari Sairaanhoidajalle? Hän jaksoi huolehtia vanhemmistaan ja sairaanhoidajana hän osasi organisoida heille tarvittavia palveluja yhteiskunnan tukiviidakoista ja monista esteistä huolimatta. Mielessään hän pohtii, miten mahtaa olla oman vanhuuden laita tulevaisuudessa ja onko omista lapsista tukea sitten, kun hän itse tarvitsee hoivaa. Sarin lapset ovat kasvaneet minäkeskeisessä ajassa. Hänen tyttärensä eivät vanhat ihmiset paljon kiinnosta ja hän kokee vanhuuden olevan kaukainen asia. Sen sijaan Sarin poika pitää vanhuksista ja hän on kouluttautunut hoitoalalle. Poika on jo lukioaikana äitinsä opastamana tehnyt vapaaehtoistyötä vanhusten palvelukodissa sekä toiminut opiskelujen ohella vanhusten ja vammaisten lasten avustajana.

Lähteet

Aaltonen, T., Henriksson, L., Tiilikka, T., Valokivi, h. & Zechner, M. (2015) Kodista laitokseen – vanhusten asumisen representaatiot mielipidekirjoituksissa. *Gerontologia* 29(4): 262-275.

Ahola, E., Tillman, P. & Mikkola, H. (2014). Omaishoidosta maksettavat palkkiot ja omaishoitajien tulotaso – rekisteritutkimus vuodelta 2012. Teoksessa Tillman, P., Kalliomaa-Puha, L. & Mikkola, H. (toim.) *Rakas mutta raskas työ*. Kelan omaishoitohankkeen ensimmäisiä tuloksia. Työpapereita 69/2014. Helsinki: Kela.

Ahosola, P. & Henriksson, L. (2012) Perhe ja läheiset kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 77(3): 239–252.

Atjonen, P. (2015). Onko sivistyksen arviointi sivistynyttä? Teoksessa Pätäri, J., Turunen, A. & Sivenius, A. (toim.) *Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö*. Helsinki: Vapaa Sivistystyö ry, 56–63.

Chamberlayne, P. and King, A. (2000). *Cultures of care: Biographies of carers in Britain and the two Germanies*. Bristol: The Policy Press.

Fairclough, N. (2002). *Miten media puhuu*. Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino. 2. painos.

- Filander, K. (2015). Kansan paluu vapaaseen sivistystyöhön. Teoksessa Pätäri, J., Turunen, A. & Sivenius, A. (toim.) *Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö*. Helsinki: Vapaa Sivistystyö ry, 43–53.
- Finch, J. (1989). *Family obligations and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hallitusohjelma. (2015). Valtioneuvoston tiedonanto eduskunnalle 29.5.2015 nimetyn pääministeri Juha Sipilän hallitusohjelmasta. Helsinki: Valtioneuvosto. <http://valtioneuvosto.fi/sipilan-hallitus/hallitusohjelma>. (15.5.2016).
- Hokkanen, P. (2004) *Kansalaiskeskustelu lisädinvoimasta –mielipidekirjoitukset osallistumiskanavana*. Helsinki: Kauppa- ja teollisuusministeriö 6/2004.
- Hoppania, H-K., Karsio, O., Näre, L., Olakivi, A., Sointu, L., Vaittinen, T. & Zechner, M. (2016) *Hoivan arvoiset. Vaiva yhteiskunnan ytimessä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Häikiö L., Van Aerschot L., & Anttonen A. (2011). Vastuullinen ja valitseva kansalainen. *Vanhushoivapolitiikan uusi suunta. Yhteiskuntapolitiikka* 76(3): 239–250.
- Jauhiainen, A. (2003). Kasvatus kansalaisuuteen – kansalaiskoulun unohdettu missio. *Aikuiskasvatus* 23 (2): 110 – 121.
- Kalliomaa-Puha, L. & Kangas, O. (2015). *Yhteistä ja yksityistä varautumista -vanhusten hoivan tulevaisuus*. Helsinki: Kalevi Sorsa-säätiö.
- Kattainen, E., Muuri, A., Luoma M-L. & Voutilainen P. (2008). Läheisapu ja sen merkitys kansalaisille. Teoksessa Moisio, P., Karvonen, S., Simpura J. & Heikkilä M. (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes, 218–231.
- Knif, P. (2012). Keski-ikäiset ikääntyvien omaistensa auttajina? Tutkimus sukupolvien välisestä informaalista hoivasta. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 439. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Kokoomus. (2015). *Sivistys*. Toukokuun 23.5. puheenjohtajien kanssa keskusteltiin sivistyksestä Turussa. Puolueen internetsivu <https://www.kokoomus.fi/kokoomus-2015/sivistys/> (5.2.2016).
- Koski, L. & Filander, K. (2009) *Aikuiskasvatuksen jaettu kertomus: yhteisen hyvän tulkintoja*. Teoksessa Filander, K. & Vanhalakka-Ruoho, M. (toim.) *Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48.vuosikirja*. Helsinki & Tampere: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 121–156.
- Kunelius, R. (1999). *Uutisista keskusteluun ja takaisin. Lähijournalismi-hankkeen loppuraportti*. Tampereen yliopiston: Journalismin tutkimusyksikkö.
- Lahtinen, M. (2013). *Yksityinen varautuminen hoivamenoihin – Vaihtoehtoisia malleja oman hoivan rahoittamiseen*. Helsinki: Pellervon taloudellinen tutkimuskeskus.
- Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista. (2012). <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120980> (23.5.2016).
- Laki vapaasta sivistystyöstä. (1998). <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980632> (15.5.2016).

- Laki vapaasta sivistystyöstä annetun lain muuttamisesta. (2009).
<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2009/20091765> (15.5.2016).
- Lang, T. (2010). Kansansivistys ja nainen: työtä kansan hyväksi. *Kasvatus & Aika* 4 (4) 2010, 25-40.
http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=349 (13.6.2016)
- Long, N. (2001). *Development Sociology. Actor Perspectives*. London: Routledge.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niemelä, S. (2011). Sivistyminen. Sivistystarve, -pedagogiikka ja –politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa. Kansanvalistusseura ja Snellman-instituutti. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.
- Ojanen, E. (2013) Sivistysvaltio. *Aikuiskasvatus* 33(2), 138–139.
- Omaishoitajat ja läheiset liitto ry. 2015. Minäkö omaishoitaja? Ensiopas omaishoidosta.
<http://omaishoitajat.fi/node/401> (8.8.2016).
- Omaishoito. (2016). <http://www.omaishoidonverkosto.fi/omaishoito> (15.5.2016).
- Opetushallitus. (2014) Eettinen osaaminen ja vastuullisuus korostuvat tulevaisuuden vanhuspalveluissa. *Lehdistötiedote* 24.1.2014.
http://www.oph.fi/ajankohtaista/tiedotteet/101/0/eettinen_osaaminen_ja_vastuullisuus_korostuvat_tulevaisuuden_vanhuspalveluissa (15.5.2016)
- OPM. (2009). Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009–2012. Opetusministeriön asettaman valmisteluryhmän loppuraportti. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 12.
<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet> (15.5.2016).
- Pokkinen, M. (2013). Omaishoitajan rinnalla. *Punainen Risti 20 vuotta omaishoitajien tukena*.
https://www.punainenristi.fi/sites/frc2011.mearra.com/files/tiedostolataukset/spr_omaishoitaja_historiikki_netti.pdf (18.5.2016)
- Pätäri, J., Turunen, A. & Sivenius, A. (2015). Johdanto. Teoksessa Pätäri, J., Turunen, A. & Sivenius, A. (toim.) *Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö*. Helsinki: Vapaa Sivistystyö ry, 6–10.
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. (2006). *KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. <<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>> (7.8.2016).
- Sihvonen, J. (2015). Vielä kerran – Onko vapaat sivistystyöt tehty? Teoksessa Pätäri, J., Turunen, A. & Sivenius, A. (toim.) *Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö*. Helsinki: Vapaa Sivistystyö ry, 64–71.
- Sipilä, J. (2003). Hoivan organisointi: vaivaistalosta markkinatavaraksi. *Janus* 11(1), 23–38.
- Sosiaalihuoltolaki (2014). <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301> (15.5.2016).
- Sotkanet (2016). Tilastotietoja suomalaisten terveydestä ja hyvinvoinnista.
<https://www.sotkanet.fi/sotkanet/fi/index> (15.5.2016).
- SPR. (2013). Yhteistyötä omaishoitajien eduksi. Kuntien näkemyksiä omaishoidon tilanteesta ja Suomen Punaisen Ristin tuesta omaishoitajille. https://www.punainenristi.fi/.../omaishoidon_kuntakysely.pdf (8.8.2016).

STM. 2016. Kärkihanke. Kehitetään ikäihmisten kotihoitoa ja vahvistetaan kaikenikäisten omaishoitoa. Hankesuunnitelma - luonnos 25.02.2016. Helsinki. <http://stm.fi/hankkeet/koti-ja-omaishoito> (20.5.2016).

Taylor-Gooby, P. (2009). Reframing social citizenship. Oxford: Oxford University Press.

Terveydenhuoltolaki. (2010). <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101326> (15.5.2016).

Turunen, A. (2015). Puutöitä ja kansalaisuutta. Teoksessa Pätäri, J., Turunen, A. & Sivenius, A. (toim.) Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö. Helsinki: Vapaa Sivistystyö ry, 38–42.

Vainio, A. (2004). ”Laitos aina lapsille viimeinen vaihtoehto”: subjektiivinen päivähoito-oikeus ja vanhemman työttömyys Aamulehden yleisönosastokirjoituksissa 1996–97. Sosiaalityön pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopisto.

Vapaa Sivistystyö. Vapaa Sivistystyö ry:n internetsivujen tilastosivut. <http://www.sivistystyo.fi/index.php?k=9954> (14.6.2016).

Vihreät. (2015). Vihreiden kansanedustaja Outi Alanko-Kahiluodon blogikirjoitus puolueen sivuilla 21.10.2015 otsikolla Hallitus lisää suomalaisten köyhien määrää kymmenillä tuhansilla. <https://www.vihreat.fi/blogit/outi-alanko-kahiluoto/2015/10/hallitus-lisaa-suomalaisten-koyhien-maaraa-kymmenilla-tuhansilla> (5.2.2016).

Valokivi, H. & Zechner, M. (2009). Ristiriitainen omaishoiva -läheisen auttamisesta kunnan palveluksi. Teoksessa Anttonen, A., Valokivi, H. & Zechner, M. (toim.) Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki. Tampere: Vastapaino, 126–153.

Värri, V-M. (2015). Kapitalisoitu kasvatusta sopeuttamisen, tuottavuuden ja kilpailukyvyn välineenä. Teoksessa Pätäri, J., Turunen, A. & Sivenius, A. (toim.) Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö. Helsinki: Vapaa Sivistystyö ry, 90–95.

Zechner, M. (2010). Informaali hoiva sosiaalipoliittisessa kontekstissa. Acta Universitatis Tamperensis 1543. Tampere: Juvenes Print.